Писарчук Володимир Володимирович,
аспірант кафедри конституційного права навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ
Науковий керівник:
Лук'янець-Шахова Валентина Станіславівна, *кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ*

ЗАСТОСУВАННЯ ПРЕЦЕДЕНТНОЇ ПРАКТИКИ ЄСПЛ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Запровадження в Україні правового режиму воєнного стану внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації актуалізувало питання співвідношення потреб національної безпеки та обов'язку держави дотримуватися європейських стандартів захисту прав людини. За таких умов практика Європейського суду з прав людини набуває особливого значення, оскільки формує критерії правомірності втручання держави у права і свободи, визначає межі допустимих обмежень та орієнтує національні суди на збереження верховенства права навіть за наявності надзвичайної суспільної небезпеки.

Правова основа застосування практики ЄСПЛ в Україні має системний характер. Стаття 9 Конституції України закріплює включення чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, до національного законодавства [1]. Водночас відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» національні суди застосовують Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права [3]. При цьому врахуванню підлягає практика Суду не лише у справах проти України, а й щодо інших держав, оскільки саме вона розкриває зміст конвенційних гарантій та виробляє універсальні стандарти їх тлумачення.

Отже, поняття «прецедентна практика ЄСПЛ» в українському правопорядку не означає обов'язкового слідування попередньому судовому рішенню як незмінному прецеденту, що характерно для правових систем загального права. Йдеться насамперед про обов'язкове врахування сформованих ЄСПЛ правових позицій при тлумаченні Конвенції та оцінюванні конкретних обставин справи. Це означає, що посилання на рішення ЄСПЛ має виконувати не формально-декларативну, а аргументаційну функцію. Так, національний суд повинен визначити релевантний конвенційний стандарт, співвіднести його з фактичними

обставинами справи та обґрунтувати допустимість або недопустимість втручання держави у відповідне право.

Ключовою для правозастосування в умовах війни є стаття 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка допускає відступ держави від окремих конвенційних зобов'язань під час війни або іншої надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації, однак лише в обсязі, якого суворо вимагає гострота становища, та за умови відповідності таких заходів іншим міжнародно-правовим зобов'язанням держави [2]. Водночас Конвенція встановлює права, від яких держава не може відступати у звичайному порядку навіть в умовах надзвичайної ситуації, зокрема заборону катувань, рабства та покарання без закону.

Практика ЄСПЛ щодо статті 15 Конвенції формує декілька взаємопов'язаних критеріїв оцінювання надзвичайних заходів: реальність загрози життю нації; наявність безпосереднього зв'язку між загрозою та запровадженим обмеженням; необхідність конкретного заходу; його тимчасовість; пропорційність поставленій меті та збереження судового контролю. Тому сам факт війни або формальне існування воєнного стану не створює для державних органів необмеженої дискреції. У кожній конкретній ситуації має бути встановлено, чи справді втручання було обумовлене воєнною необхідністю та чи неможливо було досягти законної мети менш обтяжливими для особи засобами [6]. Верховний Суд України у професійному обговоренні застосування Конвенції в умовах війни також наголошував, що навіть за наявності відступу за статтею 15 суд має перевіряти необхідність обмежень з позицій правовладдя та пропорційності.

Україна скористалася передбаченим статтею 15 Конвенції механізмом та після введення воєнного стану повідомила Генерального секретаря Ради Європи про застосування заходів, що можуть передбачати відступ від окремих конвенційних зобов'язань. Нота Постійного представництва України від 28 лютого 2022 року була зареєстрована 1 березня 2022 року. Водночас показовою є подальша корекція обсягу такого відступу у квітні 2024 року. Тоді Україна здійснила його часткове відкликання щодо низки положень Конвенції. Такий підхід свідчить, що дерогація розглядається не як автоматичний наслідок самого факту воєнного стану, а як динамічний правовий механізм, обсяг якого має переглядатися залежно від фактичної необхідності.

Практичний досвід України свідчить і про збереження ролі ЄСПЛ у діяльності національних судів під час війни. Верховний Суд прямо пов'язує здійснення правосуддя в умовах воєнного стану з принципами юридичної визначеності, справедливості та пропорційності, а практика ЄСПЛ продовжує використовуватися під час формування правових позицій касаційних судів. Зокрема, при оцінюванні втручання у майнові права Верховний Суд застосовує сформовані ЄСПЛ критерії «суспільного інтересу», пропорційності та меж розсуду держави. Отже, воєнний стан не усунув конвенційний контроль із

національного правозастосування, а, навпаки, підвищив значення належного обґрунтування обмежень прав.

Важливим елементом українського досвіду є також використання механізму ЄСПЛ для міжнародно-правової фіксації наслідків російської агресії. У рішенні Великої палати ЄСПЛ від 25 червня 2024 року у справі *«Україна проти Росії (щодо Криму)»* Суд встановив численні порушення Конвенції, пов'язані, зокрема, із насильницькими зникненнями, неналежним поводженням, незаконними затриманнями, порушеннями свободи вираження поглядів, свободи релігії та переслідуванням окремих груп населення на окупованій території [7]. Принципове значення цього рішення полягає в тому, що конвенційний механізм був використаний для юридичної оцінки системної адміністративної практики держави-окупанта, а положення Конвенції тлумачилися з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права.

Подальший розвиток цього підходу відбувся у рішенні Великої палати ЄСПЛ від 9 липня 2025 року у справі *«Україна та Нідерланди проти Росії»*. Суд визнав Російську Федерацію відповідальною за численні масштабні та системні порушення Конвенції, пов'язані з конфліктом на сході України з 2014 року та повномасштабним вторгненням, а також із знищенням рейсу MH17 [8]. Особливе доктринальне значення має позиція ЄСПЛ про можливість застосування Конвенції до ситуацій міжнародного збройного конфлікту та використання міжнародного гуманітарного права як нормативного контексту для тлумачення конвенційних гарантій. Суд окремо звернув увагу на значення статті 15 Конвенції, підтвердивши, що збройний конфлікт сам по собі не припиняє дію європейської системи захисту прав людини.

Таким чином, досвід України демонструє подвійне функціональне призначення практики ЄСПЛ у період воєнного стану. На внутрішньодержавному рівні вона виступає критерієм перевірки правомірності обмежень прав людини, а на міжнародному рівні – юридичним механізмом встановлення відповідальності за системні порушення прав людини внаслідок агресії та окупації. При цьому принципово важливо розмежовувати обмеження прав у межах звичайних положень Конвенції та відступ від зобов'язань за статтею 15 (останній не звільняє державу від конвенційного контролю, а лише змінює критерії, за якими ЄСПЛ оцінюватиме конкретне втручання).

Оцінка української практики європейськими інституціями має водночас позитивний і критичний характер. У звіті Європейської Комісії щодо України за 2025 рік зазначено, що система захисту основоположних прав в Україні загалом продовжує функціонувати, а запроваджені в умовах воєнного стану обмеження переважно відповідали безпековим потребам і принципу пропорційності. Водночас Комісія наголосила на необхідності постійного перегляду таких обмежень, скасування тих із них, що втратили необхідність або стали непропорційними, та підготовки механізму оперативного відновлення повного обсягу прав після завершення воєнного стану.

Разом із тим Європейська Комісія окремо зазначила, що співпраця України з ЄСПЛ та виконання його рішень потребують подальшого покращення. До системних проблем віднесено, зокрема, незаконні затримання, тривале тримання під вартою, порушення права на життя, неналежне поводження, неналежні умови тримання, надмірну тривалість судових проваджень та відсутність ефективних засобів правового захисту. Тому європейська оцінка не обмежується питанням формального використання прецедентів ЄСПЛ судами, зокрема критерієм реальної імплементації конвенційної практики виступає усунення структурних причин повторюваних порушень.

Позиція Ради Європи також демонструє визнання прогресу України за винятково складних умов. У 19-й щорічній доповіді Комітету Міністрів Ради Європи щодо виконання рішень ЄСПЛ за 2025 рік окремо відзначено активну участь України у процесі виконання рішень Суду попри триваючу російську агресію. Упродовж 2025 року Комітет Міністрів закрив 97 справ щодо України, серед яких 11 провідних справ, що було більшим показником порівняно з попереднім роком [10]. Водночас збереження значної кількості структурних проблем підтверджує, що результативність застосування прецедентної практики має оцінюватися не за кількістю посилань на ЄСПЛ у судових рішеннях, а за фактичним впливом його правових позицій на законодавство, адміністративну практику та функціонування правосуддя.

Показовим є і те, що європейсько-український професійний діалог щодо практики ЄСПЛ не був припинений війною. У травні 2026 року за участю суддів ЄСПЛ, Конституційного Суду України, Верховного Суду та міжнародних експертів окремо обговорювалися застосування Конвенції в умовах війни, відступ від зобов’язань за статтею 15, виконання рішень ЄСПЛ та використання його практики у конституційному судочинстві. Це підтверджує поступове перетворення конвенційних стандартів із зовнішнього міжнародного орієнтира на постійний елемент національної правозастосовної культури.

Водночас удосконалення національної практики має передбачати не формальне цитування рішень ЄСПЛ, а змістовний аналіз його правових позицій. Для цього необхідно визначати відповідне положення Конвенції, враховувати сформований Судом підхід, зіставляти обставини конкретної справи з обставинами справ, розглянутих ЄСПЛ, а також оцінювати законність, необхідність і пропорційність втручання у права людини. В умовах відступу від окремих зобов’язань за Конвенцією додаткової оцінки потребує обґрунтованість відповідного заходу потребами воєнного часу. Такий алгоритм особливо важливий у справах щодо свободи та особистої недоторканності, права власності, свободи вираження поглядів, мирних зібрань, приватного життя, доступу до суду та процесуальних гарантій.

Отже, український досвід засвідчує, що воєнний стан не припиняє дії Конвенції та не нівелює прецедентного значення практики ЄСПЛ, а формує особливий режим її застосування, заснований на поєднанні потреб оборони держави з принципами правової визначеності, необхідності й пропорційності.

Європейські інституції загалом позитивно оцінюють здатність України підтримувати систему захисту фундаментальних прав і виконувати рішення ЄСПЛ в умовах війни, однак одночасно акцентують на необхідності системного усунення повторюваних порушень, регулярного перегляду воєнних обмежень і посилення механізмів виконання рішень Суду. Подальша інтеграція прецедентної практики ЄСПЛ у мотивувальну частину судових та адміністративних рішень має розглядатися не лише як міжнародно-правовий обов'язок України, а й як складова її євроінтеграційного поступу та інституційної стійкості конституційного правопорядку.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 10.05.2026).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.05.2026).
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text (дата звернення: 10.05.2026).
4. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України від 19.12.2014 № 13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text (дата звернення: 10.05.2026).
5. Council of Europe. Reservations and Declarations for Treaty No. 005. Notifications of Ukraine under Article 15 of the European Convention on Human Rights. URL: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=declarations-by-treaty&numSte=005&codeNature=10&codePays=U (дата звернення: 10.05.2026).
6. European Court of Human Rights. Guide on Article 15 of the European Convention on Human Rights: Derogation in time of emergency. ECHR-KS. URL: https://ks.echr.coe.int/en/web/echr-ks/article-15 (дата звернення: 10.05.2026).
7. European Court of Human Rights. *Ukraine v. Russia (re Crimea)* [GC], applications nos. 20958/14 and 38334/18, Judgment of 25 June 2024. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-235139 (дата звернення: 10.05.2026).
8. European Court of Human Rights. *Ukraine and the Netherlands v. Russia* [GC], applications nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22, Judgment of 9 July 2025. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-244292 (дата звернення: 10.05.2026).
9. European Commission. *Ukraine 2025 Report*. SWD(2025) 759 final. Brussels, 4 November 2025. URL:

https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/17115494-8122-4d10-8a06-2cf275eecde7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf (дата звернення: 10.05.2026).
10. Council of Europe, Committee of Ministers. *Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights. 19th Annual Report 2025*. Strasbourg, 2026. URL: https://rm.coe.int/2025-annual-report/48802b1633 (дата звернення: 10.05.2026).
11. Council of Europe Office in Ukraine. *XIII Annual International Forum on the Case-Law of the European Court of Human Rights Held in Lviv*. 4 May 2026. URL: https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/xiii-annual-international-forum-on-the-case-law-of-the-european-court-of-human-rights-held-in-lviv (дата звернення: 10.05.2026).
12. Верховний Суд. *Fair procedures в умовах війни: як збалансувати інтереси військової необхідності та індивідуальної свободи*. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1371098/ (дата звернення: 10.05.2026).

***Ревенко Поліна Євгеніївна**, здобувачка ступеня вищої освіти бакалавра2 курсу спеціальності «Право» Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ*
Науковий керівник:
***Тригубенко Галина Василівна,** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ*

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІАЛІЗМУ

Європейська інтеграція України є одним із ключових чинників трансформації національної правової системи та розвитку сучасного конституціоналізму. У контексті набуття статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу та реалізації положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС особливого значення набуває адаптація конституційних інститутів до європейських стандартів демократії, верховенства права та захисту прав людини.

Сучасний український конституціоналізм розвивається в умовах безпрецедентних викликів. З одного боку, це необхідність забезпечення національної безпеки та оборони в умовах повномасштабної війни, з іншого — форсований рух до повноправного членства в Європейському Союзі. Євроінтеграція давно вийшла за межі виключно зовнішньополітичного вектора і стала потужним фактором внутрішньої конституційної модернізації. Процес адаптації національного законодавства до acquis communautaire (права ЄС)